

DROGIE KAMIENIE

Wstęp. Eksplikacja: Nazwy. Rodzaje drogich kamieni. Kolekcje. Wygląd. Właściwości. Działania sprawcze. Drogie kamienie a wąż. Posiadacze drogich kamieni. Użytek: ozdoba, materiał. Lokalizacja.

Dokumentacja: Kolędy bożonarodzeniowe i noworoczne. Pieśni weselne. Przemowy weselne. Pieśni miłosne i zalotne. Ballady i pieśni o miłości. Pieśni zawodowe. Pieśni o świętych. Pieśni dziadowskie. Pieśni inne. Baśnie i bajki. Podania i legendy aitiologiczne. Zapisy wierzeń i praktyk. Przepisy lekarskie Relacje potoczne. Opisy etnograficzne i topograficzne. Bibliografia.

Drogie kamienie (→kamień) odznaczają się wyjątkową twardością oraz szczególnym wyglądem, gdyż w przeciwieństwie do zwykłych kamieni świecą i błyszczą. W przyrodzie występują rzadko.

W kulturach tradycyjnych wierzono, że mają wyjątkową wartość. Przypisywano im magiczną moc. Wiązano je z porą roku i dnia, z gwiazdami i planetami (a także z ich położeniem) oraz z gwiazdozbiorami (każdy znak Zodiaku był związany z określonym kamieniem), ze słońcem i światłem Kop SSym 137. Jasność zjawisk naziemskich przyrównywano do blasku drogich kamieni. Strój królewski przyozdabiano złotem i drogimi kamieniami. W ten sposób osoby odziane w takie szaty oddawały się w opiekę słońca i nieba Lur Słow 47. Uważano, że strzegą ich węże i smoki. Oznaczały trwałość, odporność i nieśmiertelność. Wierzono, że drogi kamień umieszczony w ustach zmarłego chronił ciało przed rozkładem i zapewniał nieśmiertelność duszy Kop SSym 138. Darowane lub wymieniane symbolizowały przyjaźń i miłość.

W Biblii są symbolem bezcennych wartości i Boskiego daru mądrości. W starożytności i średniowieczu starano się najczęściej posiadać je nie tyle dla ich piękna czy z chęci używania ich jako ozdób, co z powodu przypisywanej im siły magicznej i medycznej For Sym 134.

W europejskim kręgu kulturowym znane są różne *drogie kamienie* (zwane też *kamieniami szlachetnymi*), np. *agat*, *ametyst*, *beryl*, *chryzolit*, *diament*, *hiacynt*, *jaspis*, *lazuryt*, *kryształ*, *malachit*, *nefryt*, *rubin*, *szafir*, *szmaragd*, *topaz*, *turkus* i niemal każdy z nich ma swoją odrębną charakterystykę.

= *Drogi kamień* zwany jest także *drogocennym* albo *szlachetnym kamieniem* powsz.

↓ Polska kultura ludowa wyróżnia rodzaje D.K. w zasadzie zgodnie z praktyką europejską: *agat*, →*alabaster*, →*brylant*, →*bursztyn*, →*diament*, *jaspis*, *karbunkul*, →*kryształ*, →*marmur*, →*rubin*, →*szmaragd* – dodając do tradycyjnego kanonu swoje *bursztyn* i *marmur* oraz – funkcjonujący wymiennie z diamentem – *brylant*.

+ D.K. tworzą stałe zespoły wraz z innymi *kosztownościami*, takimi jak *złoto*, *srebro*, *dyamenty*, *karbunkuly* 47d, 52. *Pieniądze*, *złoto*, *brylanty*, *perty*, *łańcuchy*,

złote zegarki, pierścionki stanowią *majątek* 38A, a D.K. i kruszce są *skarbm* i LL 1960/4-5/29; są *ozdobami* razem ze *złotem* 25, 38B, *srebrem i złotem* Kot Las 121, *perłami* 38B. *Matką* D.K. w legendzie podhalańskiej nazywany jest srebrny słup stojący w baśniowej pieczarze 47d.

● D.K. odznacza się szczególnym wyglądem: *świeci się* 25, *błyszczący* 47d, *migota* Kot Las 121, *mieni się* Bart Lub 236, *szklni* 38B.

○ Jest wartościowy, *drogi* 14, *drogocenny* LL 1960/4-5/29, TN Księżpol 1984 i piękny. Ludzie pragną go mieć; w pieśniach wartością przewyższa go ukochana osoba: narzeczony dla dziewczyny 26, dziewczyna dla chłopca 14.

□ D.K. mają niezwykłą *moć* 41. *Ślachtetne kamienie, to majo nawet takie właściwości, że człowieka może nawet pozbawić życia, mogą nawet porazić* Etnl 1989 Bilg 140, w bajce dotknięcie D.K. przywraca ociemniałemu wzrok 43.

● D.K. a wąż. W opowieściach wierzeniowych węże robią D.K. ze swej śliny na koronę dla swego króla 53, 54. Wąż liżąc D.K. ratuje się przed śmiercią, naśladuje go go w tym chłop, który wpada do jamy 40. Wąż obdarowuje D.K. swego wybawcę 41; D.K. – dar żmii – ma moc przywracania wzroku 43.

Posiadaczem D.K. – poza węzami – są też bogaci bohaterowie bajek: *lew* 38B, kobiety podziemnych krain 38B, król 38B, 47d, królowna 38B, skarbnik 47e, czarownik 38B, *graf* 38A, sporad. zwykli ludzie.

♣ D.K. są *ozdobami* 38B: zdobią ręce 25, włosy 38B, *szaty* Kot Las 121, turban 38B, *serwetę* 38B, *uzdę* 38B, *tron* [króla skarbników] 47e, pierścienie 38B, łańcuszek K 40 MazP 36, *złotą koronę* króla 47d.

D.K. jest wraz z kryształem *materiałem*, z którego w innym niż nasz świecie jest zbudowany pałac niebieski 52a, schody do kopalni 32 i do podziemia 47e, drzwi i żyrandole u króla skarbników 47e.

△ D.K. są w miejscach niedostępnych lub trudno dostępnych dla zwykłego człowieka: w pieczarze 47d, w ziemi LL 1960/4-5/29, w koronie węża 42, 53, i w świecie innym niż nasz: w podziemnym państwie skarbników 47e, w *pałacu niebieskim* 52a.

DOKUMENTACJA

KOLEDY BOŻONARODZENIOWE I NOWOROCZNE

1 – Pan Jezus rodzi się w kamiennym żłóbku, w złotym dyjamencie.

W kamienny żłobku w złotym dyjamencie narodził się Pan Jezus, a my chodzim po kołędzie. Bart Lub 67, war.: tamże 262, 266.

2 – Mały Pan Jezus ma łóżeczko z twardego marmuru.

a. *Jakie łóżeczko miało Paneczko [Jezus]? Marmur twardy, żłób kamienny, na takim to skład zbawienny spoczywał łożu.* K 22 Łęcz 23.

b. *A lu lu lu lu kolibka z marmuru, pieluszki z rąbeczku, lulaj aniołeczku.* K 6 Krak 428, war.: MAAE 1908/227.

3 – Chłopiec ma piękne mieszkanie z kryształowymi oknami, marmurowymi ścianami itp.

Jasieńku kochanie, masz piękne mieszkanie, "okna kryształowe, ściany marmurowe i piec z kafkami złotem pokrapiany. Łóżeczko cisowe, poduszki puchowe. Bart Lub 123, zob. pieśni miloane nr 22.

4 – Kolędnicy życzą dziewczynie bucików, sukienki, bursztynów, chusteczki ze złota.

Wiemy bo my wiemy, co Kasiuni damy, bursztyny ze złota [w kolejnych strofках odpowiednio: buciki, sukienkę, chusteczkę], krakowska robota, rum, rum, rum, rumeczku, ruciany wianeczek, samo zielony. TN Aleksandrów 1978.

5 – Gołąb przynosi w darze diamenty.

Cóż nam za dary przyniós gołąb, Oj lełom, przyniós gołąb? Harendarzowi tysiąc złotych ... Harendarce dyjamenty ... Jój córce pierścień złoty ... Synowi jego capke lisią ... K 5 Krak 237.

PIEŚNI WESELNE

6 – Na weselu są półmiski bursztynowe.

Co tam było stołów, a wszystko lipowe, Co było obrusów – wszystko toruniowe, Co było półmisków – wszystko bursztynowe. Lud 1952/413, war.: K 27 Maz 209.

7 – Weselnicy dają pannie młodej na bursztyny, żeby miała ładnych/piękných/samych/czterech synów / córki i synów.

Trzeba jej [pannie młodej] dać na bursztyny, żeby miała ładne syny Ol Podl 76, war.: K 26 Maz 117, Oles Lub nr 64, 82, 168, 202, 224, 393, 443, LL 1959/5–6/55, 1978/2/65, TN Susiec 1975, TN Rudzienko 1953, ŁSE 1974/42; ... piękne syny ... K 26 Maz 154, LL 1961/1–2/56; ... same syny K 26 Maz 103; ... śtery syny K 27 Maz 238; ... córeczki i syny ŁSE 1974/43; por. w kurpiowskich relacjach etnograficznych: Większe bryły bursztynu dodawano nieraz do posagu córkom PSL 1973/4/196; Dziewuchy na wydaniu otrzymywały zwykle bursztyny (nieraz po parę sznurów) od swych matek. Lud 1952/401.

8 – Przede wroty kamień złoty, dyjamentowy, lepsza buzia u dziwecki niżli u wdowy. K 10 Poz 264.

9 – Wianek dziewczyny jest jej diamentem.

Jakaś ty pani, co siadas s nami, wszystkie twoje dyjamenta wianek ruciany. K 44 Gór 129, zob. pieśni miłosne.

10 – Dziewczyna/chłopiec między damami/druhnami/paniami, jak najśliczniejszy/przeczysty/najpiękniejszy diament między perlami.

a. I usiadła w pierwszej ławce między damami, najśliczniejszy dyjamencik między perlami. K 12 Poz 69; war.: Ona weszła do kościoła między druhnoma, jako dyjament przeczysty między perloma. K 22 Łęcz 67, →gwiazdy, →księżyc.

b. I usiad(ł) on w piirwszy ławce między paniami, nopiekniejszy dyjamencik między perlami. K 3 Kuj 279, zob. ballady nr 28.

11 – Pan młody/swaszka częstuje trunkiem z kryształowej flaszki.

Dobry trónek, dobry, kryształowa flaska, pocęstuś nas, panie młody, jeśli twoja łaska. K 18 Kiel 97; podob. motyw: A u naszej swaszki zażyjemy łaski, napijemy gorzałeczki z kryształowej flaszki. K 49 Sa–Kr 495.

12 – Dziewczyna wychodzi za mąż za grzecznego pana, który ma stoły marmurowe, okna kryształowe itp. [= oznaki dostatku].

Oj, sama, sama, matuleńku sama, a wydałaś mnie za grzecznego pana, za takiego, jaka i ja sama. Byle było sześć koni w karycie, a w karycie dokoła obicie, byle były sługi w jaksamicie. Byle była kapela, muzyka, byle była pańska polityka. Byle były stoły marmurowe, byle były okna kryształowe. Byle były noże, widelce, byle były złociste śklenice. Byle były chłopaki do grania, byle były panny do śpiewania. K 41 Maz 39, zob. pieśni miłosne.

PRZEMOWY WESELNE

13 – A nasz pan młody nie z pereł ani z diamentu, tylko z prosty krzewiny, bo sie zakochał bardzo w tak pięknej dziewczynie. TN Moniatycze 1979.

PIEŚNI MIŁOSNE I ZAŁOTNE

14 – Ukochana jest droższa chłopcu od drogich kamieni.

Czarne twoje oczy, twojich włosów cienie, większy mają walor nad drogie kamienie. Co

mi po szmaragdach, za nic dyjamenty; mieniałbym dla ciebie za najlichsze sprzęty. K 6 Krak 448, zob. ballady.

15 – Cnota jest droższa dziewczynie od (złota, zegarka, dukatów) diamentów/brylantów, które chce jej dać myśliwy.

a. Mam ja [myśliwy] bryły złota, ... dyjamenty, podaruję tobie, żebyś mnie puściła ku swojej osobie. K 45 Gór 234, war.: K 57 RuśC 1169, Rog Śląsk 34; Mam ja kulę złota ... i diament, i ten bym dał tobie, Gdybyś mnie ... Lom Śląsk 350.

b. Mam-ci ja [myśliwy] brylanty [w poprzednich strofkach odpowiednio: zegarek, dukaty], oddaje ich tobie, abyś ty pokryła [sic!] ku swojej osobie ... K 28 Maz 309.

c. Ściągnął [myśliwy] do kieszeni, wyjął brylant złoty: Masz i węz, panienko, nie żałuj twej cnoty. Idźże precz, nie bądź mnie katem, nie rób mnie wstydu przed całym światem. K 57 RuśC 1169.

16 – Cnota panny jest droższa od diamentu.

Bo u panny cnota jako kula złota, Trza ją nad dyjament zachować. Pieś Śl 2/670, war.: tamże 671.

17 – A na polu biały kamień, mój Boże, dyjamentowy, wolałby ja jedną pannę niż cztery wdowy, da, wdowy. K 46 Ka-S 71.

18 – Pierścienie na niej dyjamentowe, Jaś to dał, Bo se ją wiernie szanował. Kot Rzesz 377.

19 – Oj bodaj cie, chłopaku, da dwa kamyczki trzasły, da na mojim wiśnieku, oj dyjamenty zgasły. K 19 Kiel 75.

20 – [Do szczęścia dziewczynie trzeba:] Trzy wioski dziedziczne i bez żadnych długów, Sumkę na procencie, dziesięć własnych pługów. Garderobę piękną, a nawet brylanty, Sreberka stołowe, a na nich bazyliki. Lom Śląsk 256.

21 – Chłopiec pisze do dziewczyny szczerem/z serca diamentem.

a. Moja Jaguś złota, zeby mi był w niebie, pisywałbym listy, Jagusiu, do ciebie. Nie pisałby piórem, ani atramentem, ino bym pisywał scyrem dyjamentem. K 6 Krak 60.

b. Nie pisze ci piórem ani atramentem, tylko pisze z serca dyjamentem, serca dyjamentem na złotym papierze, a żebyś ty poznał, że cie kocham szczerze. Lud 1907/45.

c. Ha, napisał piórem, a nie dyjamentem, nie kochał mnie sercem, hale jy momyntem. Krzyż Kuj 1/208.

22 – Stoły marmurowe/zamek marmurowy/marmurowe/malowane ściany, okna kryształowe itp. w domu matki dziewczyny / w domu przyszłego męża/żony [= oznaki dostatku].

a. U mojej matuli, u mojej kochanej, kryształowe okna, marmurowe ściany. K 42 Maz 21, war.: K 25 Maz 187.

b. Oj u mojej dziewczyny, da i u mojej kochanej, oj i kryształowe okna, da i malowane ściany. K 25 Maz 204.

c. Kasienku kochanie, masz piękne mieszkanie. Pojrząwszy dokoła, wszystkie piękne zgoła. Wrota jaworowe, a odrzwia dębowe. Okna kryształowe, balasy cisowe. Stoły orzechowe, przyławki lipowe. K 27 Maz 248; war.: Oj, leluja, Kasienku kochanie, masz piękne mieszkanie, zamek marmurowy, wierzch z kości słoniowej, ... wrota jaworowe ... Chod Śp 185.

d. Sama ci ja też Mamuleńku, sama, Wyдай mię, wydaż za możnego pana. Żeby mi były stoły marmurowe, żeby mi były okna kryształowe. Żeby mi były pokoje wybite, Od ziemi do góry złotem, srebrem szyte. ZWAK 1878/35; war.: ... okna kryształowe, stoły marmurowe, Kapelę do stołu i sześć panien do mego ubioru. ZWAK 1878/36.

e. Dziewcy z niemi pić nie chciała, chciała, nie chciała, az ci powiedziała: Zeby mi było seć par koni w rzedzie, nim sama pani do pojazdu siędzie. Zeby mi była dróżka jaksamitem slana, bo jedzie pani – to pani kochana. Zeby mi były panny do ubioru, i chłopcy do stołu i chłopcy do dworu. Zeby mi była kapela do stołu, i żeby mi było sto panien do chóru. A we dworze będą ściany marmurowe, a we ścianach będą okna kryształowe. K 25 Maz 2.

f. Wziąłeś mnie od ojca od matki, prowadźże mnie pod wszelkie dostatki: żeby mi były okna marmurowe, meble mahoniowe, żeby mnie były panny do śpiewania, żeby mi było sześć koni w karycie, żeby mi byli słudzy w aksamicie, żeby grała muzyka – pańska polityka. K 36 Wol

407; war.: *Kiej mnie bierzecie od ojca, od matki, to zawieźcie mnie w wszelkie dostatki. I żeby było – w sieni równiusierko, i żeby było – w izbie bieluserko. I żeby było – na dachu posycie, i żeby było – na ścianie obicie. I żeby były – okna kryształowe, i żeby były – stoły marmurowe. Panny mi będą – do sat (szat) odziewania, a drugie zaś będą – do sat zewlekania. A przed pałacem – krakowska muzyka. A zaś w pałacu – pańska polityka.* K 26 Maz 205, K 27 Maz 243, K 40 MazP 149, K 41 Maz 39.

23 – Dziewczyna przygotowuje na przyjęcie kochanka stół marmurowy.

Postawcie mu [kochankowi] matuleńku, stół marmurowy, a na stole marmurowym obrus perłowy. Na obrusie na perłowym talerz toczony, na talerzu na toczonym kapłon pieczony. K 16 Lub 255, war.: K 39 Pom 135, K 22 Łęcz 87, K 27 Maz 158, 246, K 40 MazP 129, ZWAK 1878/41, Chod Śp 81.

24 – Dziewczyna prosi, żeby na jej grobie leżał kamień marmurowy.

Lepiej mi przyłóżcie [na grób] kamiń marmurowy, a na tym kamiyniu wiónecek mirtowy. Stoin Żyw 234, war.: K 44 Gór 179, K 25 Maz 97.

BALLADY I PIEŚNI O MIŁOŚCI

25 – Dziewka ma na rączce złoty pierścień z drogim kamieniem.

Dziewka piwko toczyła, rączka jej się świeciła. Od czegoż się świeciła? Od kamienia drogiego, od pierścienca złotego. K 1 Pieś 222, war.: K 1 Pieś 220, K 28 Maz 298.

26 – Narzeczony jest droższy dziewczynie od pereł, drogich kamieni, brylantów.

Dam ci brylanty i perły drogie, narzeczonego dać ci nie moge. TN Wojciechów 1965, war.: Oddaje perły, kamienie drogie, narzyczonego oddać ni moge. TN Jarcia 1964.

27 – Mam ja ci kochankę jak malina, W całej okolicy takiej nie ma. Ma ona swe oczka jak perłeczki, A czerwone liczka jak różeczki. Na głowie purpurka z kwiateczkami, W uszach zausznice z brylantami. Pieś Śl 1/118.

28 – Dziewczyna między druhnami jak najśliczniejszy diament między perłami.

I usiadła w piérwsy ławce między druhnami, najślicniejszy dyjamencik między perłami. K 46 Ka-S 189, zob. pieśni weselne nr 10.

29 – Czepek lity, gorset-szyty daje ci Jasinek, oj uciesz się, moja panno, za twój z rutki wianek. Oj żeby ja, żeby miała i dyjamenciany, już nie będzie taki grzeczny jako mój ruciany. K 16 Lub 277.

30 – Kieby to była moja [córką], Nie tak bych ją nosiła; Nosilabych ją we złocie I drogim dyamencie. Rog Śląsk 74, war.: Pieś Śl 1/77.

31 – Jak-ci pomrzemy – z wielgiej miłości, kazemy kości – w jeden grób złożyć – malmurem pokryć na wiek wieczności. K 21 Rad 60.

PIEŚNI ZAWODOWE

32 – Schody do kopalni są murowane z drogiego kamienia / marmuru.

Posłuchaj ty jeno, ty miły berkmanie [górnika], jakie ty to moś mieć swoje pomieszkanie. ... Suody [schody] murowane z drogiego kamienia, zielazne poręce cornego farbienia. Wal Śląsk 73; war.: ... Schody marmurowe także murowane, poręcze żelazne pięknie malowane. Wal Śląsk 77.

33 – Gdybych ja wiedział, iże ja zgine, dałbych se zrobić z jaworu skrzynię [trumnę]. Z jaworu skrzynię, z agaca ['agatu'? – O. Kolberg] wieko, żeby wiedzieli, żech był daleko. K 43 Śl 51 pieśń żołnierska.

PIEŚNI O ŚWIĘTYCH

34 – [O biskupie krakowskim:] Stanisławie! zwierciadło czystości! Dyamencie mężnej stateczności! Lom Śląsk 434.

PIEŚNI DZIADOWSKIE

35 – [O ludziach z Brazylii:] Czarny człowiek jak atrament, To ubrany jest w dyament; Na nim perły i łańcuchy, Ale straszny – jak złe duchy. Nyr Kar 335.

PIEŚNI INNE

36 – *Ta modnicka droga wybita marmurem, wszystkie Modnicanki pod rozmajeronem.* K 6 Krak 473.

37 – *Oj, zwijam się gracko, Mam dziewczę jak cacko, To nie byle proch. Jej ząbki – jak knoch [bursztyn blado-żółty, „kościany”] A usta jak płomyk [bursztyn czerwony].* Lud 1952/414 Kurpie.

BAŚNIE I BAJKI

38 A – *Złoto, brylanty, perły, drogie kamienie itp. to majątek/kosztowności.*

a. *To był całutki majątek grofa, były w nim wszystkie pieniądze, wszystko złoto, brylanty, perły, drogie kamienie, dużo łańcuchów, złotych zegarków, pierścionków i wiele pięknych roztomaitych rzeczy i drogich wszelkich kosztowności.* Sim Gad 291.

b. *[Górnik zaprzedał diabłu duszę za to, że go wybawi z biedy.] Wykopał [górnik] cały garniec złota, kosztowności i brylantów. Sprzedał to wszystko, kupił dom, ojców wziął do siebie, a dzieci na szkoły posłał.* Sim ŚlOpol 77.

c. *Hej, ząbki! – zawołała królowa [żab]. – Dawajcie mi tu skrzynię, w której są brylanty, tam też są pierścienie, dawajcie mi ją zaraz.* Sim ŚlOpol 50.

38 B – *Złoto, srebro, brylanty/diamenty, drogie kamienie i perły ... to kosztowne ozdoby.*

a. *... nadszedł lew i przyniósł [w podzięcie za uratowanie życia] turban ze wszystkich stron drogimi kamieniami szklącymi.* Kap Baj 182.

b. *Włosy ich [kobiet podziemnych krain] były ... ozdobiony perłami i drogiemi kamieniami.* K 14 Poz 135.

c. *[Król] ... zdjął z palców ozdobne złotem i drogimi kamieniami pierścienie, które nosił ...* Kap Baj 73.

d. *[Czarownik zamienił chłopca w konia.] I postawił go przed sienią, i bogatą uzdeczką (wysadzaną drogiemi kamieniami) przywiązał do słupka czy do klamki, a sam poszedł do kowala.* K 46 Ka-S 514.

e. *Królowa każe się wieść do złotnika i tam każe wylać natychmiast najpiękniejszą serwetę ze szczerego złota, wysadzaną drogiemi kamieniami ...* ZWAK 1887/269.

f. *Koniec końców, że sie królewiczówna aż – zapomniała. Na drugi dzień ón [błazen] jej zegarek [z brylantami] daje, taki wielgi prezent.* K 14 Poz 269.

g. *... dowiedział się, iż pani tych dóbr zgubiła niedawno bardzo kosztowny brylantowy pierścień, i że znaczną temu obiecała nagrodę, ktoby go znalazł.* K 14 Poz 273.

h. *Po obiedzie ojciec na podziękowanie wpina jej do włosów z tyłu głowy szpilkę bardzo piękną, brylantową.* K 51 Sa-Kr 186.

i. *[Chłopak miał lampę z zaklętym w niej olbrzymem, który spełniał wszystkie życzenia.] Przeciera [chłopak] znów lampę i żąda, żeby na imieniny dla króla miał podarunek, tj. miednicę ze złota, brylantami wybitą i pełną dyjamentów.* K 42 Maz 531.

j. *[Trzej bracia rzucali losy o to, skąd będą pochodziły ich żony. Strzała najmłodszego wpadła do jeziora, jego żoną miała być żaba. Ojciec kazał przywieźć od synowych po pięknej tabakierce.] Chłupła [żaba] w jezioro i wyniosła mu dwie tabakierki, jedną prześliczną brylantową, a drugą taką brzożówkę zwyczajną. ... Gdy do ojca przybyli, rozłożyli przed nim swe tabakierki: jeden miał złotą turecką, drugi srebrną szwedzką. ... Aż tu trzeci wyjął nagle z kieszeni brylantową. Zajaśniała, aż łona z niej biła.* K 42 Maz 482.

k. *Jak weszła [Kopciuszek] do kościoła, to jak ani jakaś królowa, tak się świeciła od srebra, złota a diamentów. I ludzie się na nią dziwowali i nie mogli nadziwować, co telo było śliczna.* Jaz Spis 157.

l. *I zrobili ji trugle ze złota, srybła i dyjamentu i wywieźli je do pola ...* ZWAK 1881/259.

ł. *[Złota kaczka:] Cała złota, sićkie piórka złotem a diamentem ligocą się, że jaż wielga jasność od niej bije. ... Złota kaczka z diamentowymi koralami!* Jaz Spis 364.

m. Górnicy powiadają, że ubrany jest [skarbnik] w starodawny strój, zamiast guzików ma diamenty, w pasie tkwi lampa, podpira się oskardem, a siwy jak gołąb. Lig Śląsk 55, podob. Sim Wierz 248.

39 A – Diamentowy pierścień jest darem oznaczającym miłość i wierność.

a. [Królewna weszła na bal w sukni jak słońce.] *Wszyscy na ten widok oniemieli. Królewicz leci jak szalony, pada jej do nóg, oddaje ... dyamentowy pierścień, błagając o oddanie mu swój ręki.* K 8 Krak 60.

b. [Król zobaczył unoszącą się nad wodą postać swej żony, którą do morza wrzuciła Furia.] *Zapłakał długim, nagłym szlochem, podszedł bliżej, zdjął z palców ozdobne złotem i drogimi kamieniami pierścienie, które nosił i z płaczem rzucił jeden w niezmierzoną głębinę, a ten błysnął niby piękna gwiazda. – Najdroższa żono, póki można było, ów płomień diamentowy łączył mnie z tobą. Przyjmij go teraz na dowód niezwykłej miłości!* Kap Baj 73.

39 B – [Czarnoksiężnik zamknął chłopca w lochu, przywalając wejście kamieniem. W lochu był pałac zaklęty.] I przychodzi [chłopiec] do jednego pokoju, a tu olgrzym wielki leży w szklanny trumnie, a naokoło lampy się palą, brylantami, dyamentami powysadzane. Jedną lampę miał olgrzym uwiązaną na szyi i sygnet brylantowy na palcu. Tak on wziął tę lampę i do kieszeni sobie wsadził, a ten sygnet zdjął i sobie na palec wsadził, i powieść do siebie: „Pójdę ja teraz i zobaczę, może tam ojciec czeka u tego lochu.” Przyszedł, patrzy, nie ma nic, próbuje kamień odwalić, nie może. Ale ten palec z tym sygnetem natrafił na ten kamień i kamień na cztery kanty odleciał. K 42 Maz 524.

40 – Wąż/lew/chłop liżąc drogi kamień/diament utrzymuje się przy życiu w jamie / w kopalni.

Chłop wpada do jamy, widzi węża, który liże kamień, robi to samo i w ten sposób utrzymuje się przy życiu. Krz PBL nr 674, podob. motyw: poszukiwacz diamentów naśladować lwa liżąc słup diamentowy w kopalni i w ten sposób utrzymuje się przy życiu. Krz PBL nr 301A.

41 – Wąż obdarowuje swego wybawcę kamieniem trójbarwnym (biało-czarno-czerwonym), który ma niezwykłą moc.

[Gwido wyciągnął z dołu węża. Za to wąż dał mu kamień.] *Ten kamień był troje barwy, z jednej strony był biały, z drugiej czarny, a z trzeciej czerwony. Tedy Gwido wziąwszy kamień ukazał go jednemu człowiekowi mądrymu, który gdyż on kamień ujrział, a moc jego poznał, chciał jemu zań sto złotych dać. A Gwido jego nie chciał sprzedać, ale mocą onego kamienia wiele dobrego nabył. Także potem na rycerstwo był pasowan.* Kap Baj 49.

42 – Srebrny wąż domowy karmiony chlebem przez dziecko przygotowuje pod piecem koronę z drogich kamieni dla swego dobroczyńcy.

Długo czekali [rodzice], aż naraz spod pieca wychodzi długi, srebrny wąż, który je chleb położony dla synka i bawi się z synkiem. Matka była bardzo przestraszona i natychmiast weszła do pokoju, by bronić swe dziecko. Wąż prędko wsunął się pod piec i znikł. Zaczęli rozważać piec, aż do dołu i doszli pod podłogę, a tam sycząc siedział srebrny wąż. Myśliwy ... Zabił go. A w gnieździe jego, dziwo wielkie, pół korony było z drogich kamieni, zapewne dla dziecka, które karmiło przez cały tydzień srebrnego węża. Sim Gad 175; podobny wątek: Krz PBL nr 672C.

43 – Drogi kamień, którym żmija obdarowuje swego dobroczyńcę, ma moc przywracania wzroku.

[Ociemniały król kazał ustawić w publicznym miejscu dzwon i dzwonić każdemu pokrzywdzonemu. Kiedyś pomógł żmii.] *Po upływie roku żmija wróciła, zadzwoniła jak poprzednio i gdy ją znaleziono, została zanieśiona do króla. Kiedy położono ją u jego stóp, przez pamięć na doznane dawniej dobrodziejstwo, wyrzuciła z paszczy drogi kamień, a skoro dotknęło nim oczu królewskich, wróciło im światło.* Kap Baj 33.

44 – Królewicz goniąc potwora spotyka w studni kolejno srebrną, złotą i diamentową pannę.

[Baśń o złotej jabłoni. Kiedy najmłodszy syn króla pilnował złotej jabłoni, ugodził szablą potwora, który chciał zjeść jabłko. Potwór wpadł do studni, a najmłodszy syn króla zjechał za nim. W studni za pierwszymi drzwiami zobaczył srebrną pannę, srebrnego ptaka i srebrną

klatkę, za drugimi drzwiami złotą pannę, złotego ptaka i złotą klatkę, a za trzecimi – diamentową pannę, diamentowego ptaka i diamentową klatkę oraz złote jabłko.] TN Bychawka 1962; podob. [Żołnierze szukali porwanych córek królewskich. Jeden z nich spuścił się do studni. Tam odnalazł królowy, które były kolejno w złotym, srebrnym i diamentowym dworze.] K 42 Maz 450.

45 – Syn otrzymuje od ojca srebrny, złoty i diamentowy munsztuk.

[Ojciec nakazał trzem synom, by po jego śmierci przyszli do grobu odebrać dziedzictwo. Dwaj starsi bali się, trzykrotnie więc poszedł najmłodszy, uważany za głupiego. Otrzymał kolejno munsztuk srebrny, złoty i diamentowy, co pozwoliło mu okazać swoją mądrość i zwyciężyć wrogów królestwa, a w nagrodę ożenić się z królowną.] K 42 Maz 508.

46 – [Rycerz, dzięki cudownym diamentowym rzemieniowi, uździe, koniowi i wojsku/kompanii/podkowom konia wygrywa wszystkie wojny.] Jaz Spis 161–171, K 3 Kuj 128.

47 – Pałac czarnoksiężnika/skarbnika / podziemnego króla / topielca jest z marmuru, kryształów, srebra, złota, pereł, diamentów, drogich kamieni.

a. [Czarnoksiężnik Czernuch rozkazuje królewiczowi wybudować] pałac z marmuru; okna w ścianach mają być kryształowe, a dach złoty. Jeżeli mi taki pałac wystawisz, to dobrze, – a nie, to się pożegnaj z twoją głową! K 14 Poz 39, podob. motyw podziemnego pałacu: K 14 Poz 133, 218, zob. też pieśni miłosne.

b. Poprowadził ją nieznajomy [topielec] nad staw, uderzył pręcikiem złotym we wodę, która się rozstąpiła, a wtedy kobieta zobaczyła pałac cały z kryształu, pereł, diamentów i niby sopli lodowych. Udz Krak 114–115.

c. W pałacu się wszystko świeciło od srebra, złota i diamentów i byli bardzo bogaci. Sim Gad 197.

d. Teraz dopiero [w pieczarze] można zobaczyć ściany-błyszczące od złota, srebra, diamentów, karbunkulów i innych drogich kamieni; drzewa, owoce, wszelkie gatunki zwierząt i ptactwa ze szczerzego złota, siedzące na złotych jajach kokosze w złotym piasku, po bokach wiszą złote winogrona, obok świeci płynne złoto, a koło słupa srebrnego czyli Matki drogiego kamienia siedzi podziemny król Gregorius w złotej koronie, błyszczącej drogimi kamieniami. Lud 1899/131 Tatry.

e. [Skarbnik z górnikiem idą do króla skarbników.] Nie uszli daleko, gdyż przed nimi otwierały się drzwi ze samego złota i drogich kamieni, które były wysadzane, a przed wejściem strzegły tych drzwi dwa srogie lwy, również ze złota z brylantami ... [Król skarbników] Siedział na tronie złotym wysadzonym drogimi kamieniami. Lig Śląsk 107.

PODANIA I LEGENDY AJTIOLOGICZNE

48 – Diamenty, które dziewczyna otrzymała od diabła w lochach pałacu, zamieniają się w śmieci. K 7 Krak 213.

49 A – Bursztyn powstał z łez ludzi ukaranych potopem.

Skiela wzion sie burstyn? Kieni Pon Bóg na grześnych ludzi napuścił potop, to – jak ziedomo ze starych ksiąg – strasliwy desc łol bez śterdzieści dniów i noców nieprzerwanie, a ludzie ginieni jak nandzne roboki. Płakoli tyz rzywnie z niescańscia, a lzy jech – jek napecnioły groch grube, kapoły w to wode potopowo. I zrobiło sie takoj: – Ze łzów ludzi niezinnych, malech dzieci i jensych nieboroków ulezoł sie burstyn jak lza cysty i przejzysty – na pasije, na leki, na korole dla dziwcoków i na inse psiankne i przyjemne rzeczy. – Ze łzów grześników pokutujących i załujących za gziechy powstał burstyn przyciemnioły, zamglony, zachmuzony jekby, dobry na kadzidło, do fajków, na tabakiery abo rącki do kijów. – A ze łzów ludzi złech, bluźnierców, opojów i insych ucotał się burstyn brudny, nie do użytku – na farbe, smołe i inse stuki podlejse. Burstyn ocysca sie w ogniu cy na zazących węglach i z tego, co dobre było w ludzioch, wydaje dym psijemny dla nosa i oców, a ze zlek reśtek zostaje na dnie troche smradliwych węglów i carnech sadzy. PSL 1973/4/196.

49 B – Bursztyn powstał z żywicy drzew.

A z borów, co narosły w tech miejscach po potopie rozloła sie zizica, dajęca z siebzie różno rozmaitość burstynowo nad morzem i w siwej ziemi i w duzech gniazdach po borach. I bez to burstyn nazywajo do dziś stazy burstyniaze zizico od potopu śwata a drzewa roniące w letnie

ciepło zizice są to sosny wyplakane, bo wyplakują z siebie lepką masę, zizicę, z chłónej bańdzie kiedyś znów burstyn. A bańdzie to zo siła roków – zo sto, tysiąc, a może nawet za duzo ziancej. PSL 1973/4/196.

50 – W morzu są takie ogromne bogactwa, korale, perły, dyjamenty, busztyny [sic!] i inne skarby nieprzebrane, którymi rybacy mieszkający nad brzegami bardzo się bogacą, rozprzedając po miastach za wielkie pieniądze. K 8 Krak 105.

51 – [Królestwo utopca:] Miał tam na dole piykny pałac, cały ze wody i kryształ. Sim Gad 59.

ZAPISY WIERZEŃ I PRAKTYK

52 – Pałac niebieski jest zbudowany z kryształ i drogich kamieni, pereł, diamentów, rubinów i kosztowności.

a. Bóg światła, stworzył najprzód wodę, która wezbrała aż pod sam pałac niebieski, cały zbudowany z kryształ i drogich kamieni; rozległość jego sięga do koła na 600 000 mil że go przejrzeć nie można, tak jest szeroki, obszerny. K 7 Krak 3.

b. Pałac niebieski, do którego wstąpił napowrót Pan Jezus, jest zbudowany z pereł, dyamentów, rubinów i najszacowniejszych kosztowności. K 7 Krak 21.

c. [W niebie] się wszystko jeno tak świeciło od złota, srebra i dyamentów, nawet podłoga i ściany. K 14 Poz 350.

53 – Król węzów ma koronę z drogich kamieni/diamentową, zrobioną przez inne węże.

Mnóstwo węzów złazi się i robią ze swej śliny drogi kamień na koronę dla swego króla ... Zamiast króla mogą także węże mieć królową z koroną złotą na głowie, wysadzaną drogiemi kamieniami. ZWAK 1881/173; podob. Król węzów ma diamentową koronę. Lud 1947/229, K 7 Krak 113.

54 – Diament na głowie króla węzów.

[Babcia widziała króla węzów.] Był bardzo wielki, niebieskiego koloru. Jego żądło drgało i wydawało ostry trzask. Na głowie miał taki słupek z diamentem, który mocno błyszczał. Babcia się zlekła, uciekla i już go nigdy nie zobaczyła. Kot Podg 68.

PRZEPISY LEKARSKIE

55 – [Lekarstwo przeciw padaczce:] Weźmi pereł preparowanych albo subtelnie utartych, kamienia szmaragdowego, korali czerwonych, bursztynu, jemioly dębowej, każdego po ćwierć funta, złota malarzkiego przedniego listków pięć. PSL 1965/3/163.

56 – Przeciw poronieniu: Szmaragd, jaspis, kości serdeczne jelenie nosić na sobie albo pod pachą. Wisła 1894/582.

RELACJE POTOCZNE

57 – *Naś tatł jinać nie gādāl na burstyn jak żałti kam* (śr[odkowokaszubskie? – M.B.]) Por. kociewskie *żałti kamniań* (Osie, Brzeziny ...) LL 1964/4–6/91.

OPISY ETNOGRAFICZNE I TOPOGRAFICZNE

58 – Sama gospodze (mieszczka [w Krakowie]) w zauśnicach od rubinów, brylantów; perły na szyjéj jak groch największy, a tego nie para, ale pięć, ośm sznurków, a jedna w drugą, jak ła. K 5 Krak 370.

59 – [Strój kobiecy:] Na szyji korale czerwone lub bursztynowe (żółte, brązowe, czerwone). K 10 Poz 170.

60 – Marmury są w rozmaitych kolorach w okolicach Kielc i Chęcín: pod Kostomłotami zielony czerwono-plamisty, przy kieleckim zamku ciemny, na Karczówce i w górze Kadzielnia popielaty, koło Chęcín i w górze Jerzmoniec czerwono-cętkowany, w górze Zelejowej w plamy żółte z czerwonymi żyłkami ciągnie się aż do Miedzianki, w górze Zamkowej i Okraglicy jest brązowo-czerwony, w Szewskiej (Szewce) popielaty, pod Jedlnią (Jedlnicą) żółty, na gruncie

miejskim Chęcińskim biały z osadem w pewnej części miedzi, w Słupcu brązowy, w Tarnoskale brudno-biały, w Olkuskim w Szklarach czarny. K 18 Kiel 3.

BIBLIOGRAFIA: Chev Dic 4/12, 121–122, 135, 312; De Vries Dic 211–213; Dobrowolski A. E., *Najpiękniejsze klejnoty natury*, Warszawa 1946; Duf SNT 330; Duf STB 362; Fersman Aleksander, *Opowiadania o kamieniach drogocennych*, Warszawa 1954; Fersman Aleksander, *Przedziwny świat minerałów*, Kraków 1951; Florkowa M., *Kamienie szlachetne, ich ezoteryczne znaczenie, właściwości lecznicze etc.*, Wisała-Śląsk Cieszyński 1938; For Sym 133–137; Heflik Wiesław, *Kamienie ozdobne Polski*, Warszawa 1978; Herd Lek 62; Holroyd Stuart, Powell Neil, *Sekrety magii*, przekład z jęz. angielskiego Marcin Stopa, Warszawa 1993, s. 31; Kluk Krzysztof, *Rzeczy kopalnych osobliwie zdolniejszych szukanie, poznanie i zażycie*, t. 2 *O kamieniach w powszechności, o klejnotach, kruszczach, ich kopaniu i o górnictwie z figurami*, Warszawa 1802, s. 21–69; Kolaczowska Maria, *Kamienie i klejnoty*, Warszawa 1961; Kop SMit 456–457; Krzywobłocka Bożena, Krzywobłocka Róża, *Magia klejnotów*, Warszawa 1976; Krzywobłocka Bożena, Krzywobłocka Róża, *Tajemnice klejnotów*, Warszawa 1983; Krzywobłocka-Laurow Róża, *Droższe od złota*, Warszawa 1974, s. 36–70; Maślankiewicz Kazimierz, *Kamienie szlachetne*, Warszawa 1967; Maślankiewicz Kazimierz, *Rozprawa Teofrasta „O kamieniach”*, [w:] *Studia i materiały z dziejów nauki polskiej*, seria C, Historia nauk matematycznych, fizyko-chemicznych i geologiczno-geograficznych, z. 17, Warszawa 1972, s. 217–232; Mazurkiewicz Małgorzata, *Drogie kamienie w ludowym językowym obrazie świata*, [w:] *Język a kultura*, t. 2, pod red. J. Puzyniny i J. Bartmińskiego, Wrocław 1989, s. 165–183; SKSI Lec 164–165; Sobolewski W., *Niezwykłe minerały*, Warszawa 1951; SSSI 359–360; Tom Drz 49.

→ALABASTER, BRYLANT, BURSZTYN, DIAMENT, KAMIEN, KRYSZTAŁ, MARMUR, RUBIN, SZMARAGD.

Małgorzata Brzozowska

BRYLANT

Wstęp. Eksplikacja: Nazwa i właściwości. Kolekcje. Obiekt posiadania, pragnień. Użytkowanie. Dokumentacja →drogie kamienie. Bibliografia.

Brylant – oszlifowany diament – jest znany w naszej kulturze od XVIII wieku. Ma wiele fizycznych i symbolicznych cech diamentu i występuje często wymiennie z →diamentem.

= ○ Nazwa *brylant* zapożyczona przez język niemiecki – *Brillant* – z francuskiego *brillant* ‘błyszczący’ *vas ES 1/214*, związana jest z przypisywaną B. cechą – blasku i świecenia. Cecha ta występuje najczęściej w postaci s frazeologizowanych porównań: *łyż szklity się jak brylanty* Folk Łódź 92, *krople wody błyszczały jak brylanty* LL 1978/4–6/130, *krople rosy lśniły jak brylant* Plat Krak 561; B. *świeci* NKPP brylant. Ponadto B. określa się jako *czysty*: fraz. *czysty jak brylant/bursztyn/kryształ* NKPP czysty 3, 4, 9.

B. jest *kosztowny* 38, wartościowy 15b złoty ‘bardzo drogi’ 15c. We frazeologizmach potocznych jest oznaką wysokiej jakości, np. *robić na brylant* ‘bardzo dobrze’, coś zrobić *na brylant* ‘dobrze wykonać i zakończyć pracę’ Szym SDom 1/54.

✦ Jako drogi kamień 47e B. tworzy stałe zespoły ze złotem 47e i ozdobami: diamentami 39B, klejnotami: z pierścieniami 38A, oraz rubinami i perłami 59 oraz *kosztownościami*: z pieniędzmi, łańcuchami, złotymi zegarkami i pierścienkami, z którymi stanowi *majątek* 38A, *kosztowności* 38A.

♦ Obiekt posiadania, pragnień, darowania. Posiadaczami B. są władcy – skarbnik 47e, królowa żab 38A, królewicz 38A, pani dóbr 38B, olbrzym 38B, 39c oraz inni bogaci ludzie – myśliwy 15b, c, mieszcza 59, graf 38A. Jest tym, czego domaga się – z właściwą pieśniom zalotnym przesadą – panna od przyszłego męża, obok wiosek, pieniędzy, gospodarstwa, garderoby i zastawy stołowej 20. Mają go złe moce, zwłaszcza diabeł, a także może mieć go ten, kto oddał duszę diabłu 38A.

♣ B. jest ozdobą i znakiem bogactwa, stawianym zwykle w hierarchii tego co cenne zaraz po „szczerym złocie” a przed innymi kosztownościami; może być częścią klejnotu, np. pierścienia 38B, zaczarowanego sygnetu, otwierającego zamknięte drzwi 39B, szpilki 38B, zegarka 38B, zausznic 27, 59. Brylantowa jest tabakierka od królowy-żabki dla jej przyszłego teścia 38B. B. są wysadzone lampy w podziemnym świetle 39B. Ze złota i brylantów są lwy w państwie skarbnika 47e. Złota miednica, wybita B., pełna diamentów jest podarunkiem godnym króla 38B.

B. może być także zapłatą diabła za duszę człowieka 38A także zapłatą za cnotę dziewczyny: zegarek z brylantami 38B, w pieśni cnota dziewczyny jest droższa niż zegarek, dukaty, brylanty 15b, brylant złoty 15c; również narzeczony jest droższy dziewczynie niż B. i perły drogocenne 26.

DOKUMENTACJA → DROGIE KAMIENIE

BIBLIOGRAFIA: Chev Dic 2/193–195; De Vries Dic 135; Kolaczowska Maria, *Kamienie i klejnoty*, Warszawa 1961, s. 81–95; Mazurkiewicz Małgorzata, *Drogie kamienie w ludowym językowym obrazie świata*, [w:] *Język a kultura*, t. 2, pod red. J. Puzyniny i J. Bartmińskiego, Wrocław 1989, s. 167–168, 176–179.

→ DIAMENT, DROGIE KAMIENIE.

Małgorzata Brzozowska

DIAMENT

Wstęp. Eksplikacja: Nazwy i kategoryzacje. Kolekcje. Pochodzenie. Posiadacze. Wygląd. Właściwości. Użytkowanie. Lokalizacja.

Dokumentacja → drogocenne kamienie. **Bibliografia.**

W polskiej kulturze ludowej diament jest uważany razem z →brylantem za najwartościowszy spośród *drogich kamieni*. Stawia się go w szeregach wartościujących zaraz po złocie i ewentualnie srebrze. Jest symbolem piękna, twardości i najwyższej wartości.

W starożytności był ceniony przede wszystkim ze względu na swoją twardość dzięki czemu mógł być używany do obróbki innych kamieni. Uważano, że pozbawia truciznę jej mocy, chroni przed magicznymi praktykami, koi strach przed duchami i leczy obłąd For Sym 137–138. Był traktowany jako doskonały kryształ Herd Lek 31. W starożytnym Rzymie diamentowy pierścionek zaręczynowy był gwarancją harmonijnego pożycia małżeńskiego De Vries Dic 135.

Zarówno w starożytności, jak i w chrześcijaństwie był symbolem jasności, siły, odwagi, stałości, niezachwiania w wierze i niezwyciężoności For Sym 138, Lur Słow 42, De Vries Dic 135. Średniowieczni poeci i pisarze widzieli w nim symbol wierności For Sym 139, Lur Słow 42.

= ↑ D. to *kamień* s, 17, rzadziej *drogi metal* TN Księżpol 1984. Nazwa *diament* przejęta poprzez łacinę (*diamantum*) z grec. *adamas* 'niezwalczony; nie rysujący się' Bruc SE 89, przy czym w grece nazwa ta od czasów Hezjoda była używana na oznaczenie najtwardszego metalu i najtwardszego drogiego kamienia De Vries Dic 135. Jest to też *skarb* 50, MAAE 1898/131, *bogactwo* 50. Przymiotnik *diamentowy* przyjmuje wtórne znaczenie czysto wartościujące 'kosztowny, niezwykle cenny' np. s, 17.

† Tworzy stale zespoły z innymi kosztownościami, zwłaszcza *złotem*, *srebrem* i *perłami* – stawiany zaraz po *złocie* i *srebrze*:

(a) skarbami są *dyjamenty*, *złoto*, *srebro*, *miedź* K 5 Krak 42; *dyjamenta*, *perły* K 7 Krak 36; bogactwami są *korale*, *perły*, *dyjamenty*, *busztyny* i inne skarby 50; lampy w podziemnym państwie są wysadzane *brylantami*, *diamentami* 39c;

(b) w niebie wszystko się świeciło od *złota*, *srebra*, *dyjamentów* 52c, w legendarnej pieczarze ściany są błyszczące od *srebra*, *złota*, *dyamentów*, *karbunkulów* i innych *drogich kamieni* 47d; na drugim świecie są *złoto*, *dyjament* i rozmaite *drogości* K 14 Poz 105, na Babiej Górze są *złoto*, *dyjament*, *śrébro* Lud 1914-1918/258; pałac niebieski jest zbudowany z *perel*, *dyjamentów*, *rubinów* i najszacowniejszych *kosztowności* 52b;

(c) w pałacu się świeciło od *srebra*, *złota*, *diamentów* 47c; kolejno – *srebrna panna*, *srebrny ptak*, *srebrna klatka*, *złota ...*, *diamentowa ...* znalezione w podziemiach 44; dary zmarłego ojca dla synów – kolejno *srebrny*, *złoty*, *diamentowy munsztuk* 45;

(d) stroje i klejnoty: strój królowej świeci się od *srebra*, *złota* a *diamentów* 38B; ozdoby czarnego człowieka to *dyjament*, *perły*, *łańcuchy* 35; ozdoby dziewczyny – *złoto* i *drogi diament* 30; ozdoby Kopciuszka – *złoto*, *srebro*, *diamenty* 38B;

(e) prezenty od gołębia dla różnych osób (w kołędzie): *tysiąc złotych*, *dyjamenty*, *pierścień złoty*, *capka lisia* 5, podob. 15a;

(f) *szmaragdy*, *dyjamenty* mają dla chłopca mniejszą wartość niż *najlichsze sprzęty* których może używać razem z ukochaną 14;

(g) w pieśniach weselnych D. i *perły*: *dyjament między perłami* to dziewczyna/chłopiec między druhami 10, 28;

(h) [trumna ze] *złota*, *śrébła*, *dyjamentu* 38B.

× O pochodzeniu D. zapisano wierzenie, że wyrzucają je *fale na morzach* K 7 Krak 36; w podaniu w D. zamienia się *łańcuszek* od skarbnika Lig Śląsk 58.

● Posiadaczami D. lub diamentowych ozdób są przede wszystkim istoty nadprzyrodzone, związane ze światem mitów albo baśni. One też dają D. ludzom. Są to *wąż* 40, por. 53, 54; *kruki* K 17 Lub 200; *skarbnik* 47e, 38B, *diabeł* 48. Diamentowe ozdoby miewają także najbogatsi ludzie, np. *królowa* 38B, 39b, *królowna* 39A, *olbrzym* 39B, sporad. *Kopciuszek* 38B. Tylko w pieśniach – *myśliwy* 15a, *gołąb* 5.

⊗ D. w s frazeologizowanych porównaniach: *świeci się* 38B, 47c, 52c, K 12 Poz 11; od D. bije *jasność* K 17 Lub 200; *blask* Pieś Śl 2/336, D. *błyszczący* 47d; *lśni* Bart Lub 349; *ligoć się* 38B; *gaśnie* 19.

○ D. jest *twardy* TN Gorajec 1984 i *drogi* 30, Bart Lub 262; *złoty* 1; *Kamień złoty/biały diamentowy* jest zestawiany z panną i jest symbolem czystości 8, 17, →biały kamień, →złoty kamień. Mówią, że jest piękny: *śliczny, co cud* MAAE 1898/131, *najślicniejszy* 10a, *najślicniejszy* 28, *najpiękniejszy* 10b, *przeczysty* 10a.

W pieśniach taki jak D. jest (a) chłopiec: *książę kiejby dyjamencik* Gaj Rozw 118, *starosta jak dyjamencik* Plat Krak 262, *kochaneczek jako dyjamyncik* Sad Podh 124, Mika Oraw 46, *kochaneczek ... świeci się jak dyjament* K 12 Poz 11, por. 10b; (b) dziewczyna: [córka] ... *jako dyjament* 10a; *dziewczyna jako dyjamentu blask* Pieś Śl 2/336, por. 10a, 28.

W przemowach weselnych i pieśniach zalotnych bardziej wartościowe niż D. jest cnota dziewczyny 8, 15a, 16, 17; prostota pana młodego 13, oczy i włosy ukochanej 14.

♣ D. to materiał, często współwystępujący ze złotem i srebrem, z którego w podaniach, wierzeniach i bajkach są zbudowane/zrobione: pałac niebieski 52b, urządzenie nieba 52c, *pałac topielca* 47b, urządzenie pałacu 47c, urządzenie statku Sim ŚlOpol 33; *trumna* 38B, a także przedmioty o szczególnych własnościach magicznych i/lub wyjątkowej wartości materialnej, jak np. koń i jego uprzęż: *koń, rzemień, uzda, podkowy* 46; *munsztuk* 45. W baśniach D. umożliwia bohaterowi przeżycie 40.

Bohaterowie wierzeń i baśni mają szaty i klejnoty diamentowe (z D.): *z deamentów szaty* Karl SGP 1/324, ozdoby sukni 38B, *czarny człowiek jest ubrany w dyjament* 35, zamiast guzików skarbnik ma D. 38B, korona króla węzów 53, 54, *korale* [złotej kaczki] 38B. Z D. (*diamentowy*) jest zaręczynowy lub ślubny *piersień* 18, 39 – jako gwarancja stałości i harmonijności związku. W pieśni: wianek *dyjamenciany* (z D.) jest mniej warty dla dziewczyny od *rucianego* 29, ale metafor. *dyjamenty zgasty* na wianku – dziewczyna straciła cnotę 19, D. dziewczyny to *wianek ruciany* 9.

W kolędach D. może być darem, np. dla Jezusa Bart Lub 349, albo dla arendarki 5. W pieśniach bywa zapłatą, zwłaszcza dla dziewczyny za cnotę 15a. W pieśniach miłosnych występuje w metaforycznym zwrocie pisać *scyrem dyjamentem* 'kochać szczerze' 21a, *serca dyjamentem na złotym papierze* 'wyrażać szczerą miłość' 21b, *napisać piórem, a nie dyjamentem* 'nie kochać szczerze' 21c.

Powszechnie znany jako narzędzie do *krajania szkła* TN Gorajec 1984.

W medycynie ludowej przeciw poronieniu radzą diamentowy *piersień* nosić na palcu Wisła 1894/582.

△ D. jest zwykle w „innym świecie”, zwłaszcza *w ziemi* K 5 Krak 42, *w morzu* 50, *w pałacu* 47c.

DOKUMENTACJA → DROGIE KAMIENIE

BIBLIOGRAFIA: Chev Dic 2/193–195, De Vries Dic 135; For Sym 137–139; Herd Lek 31; Kluk Krzysztof, *Rzeczy kopalnych osobliwie zdatniejszych szukanie, poznanie i zażycie*, t. 2 *O kamieniach w powszechności, o klejnotach, kruszczach, ich kopaniu i o górnictwie z figurami*, Warszawa 1802, s. 25–30; Kolačzkowska Maria, *Kamienie i klejnoty*, Warszawa 1961; Krzywobłocka Bożena, Krzywobłocka Róża, *Magia klejnotów*, Warszawa 1976, s. 48–93; Krzywobłocka Bożena, Krzywobłocka Róża, *Tajemnice klejnotów*, Warszawa 1983, s. 198–203; Maślankiewicz Kazimierz, *Kamienie szlachetne*, Warszawa 1967, s. 109–148; Mazurkiewicz Małgorzata, *Drogi kamienie w ludowym językowym obrazie świata*, [w:] *Język a kultura*, t. 2, pod red. J. Puzyniny i J. Bartmińskiego, Wrocław 1989, s. 168–170, 176–179; Wört Hoff 2/194–196, s. 141–174.

→BIAŁY KAMIEŃ, BRYLANT, DROGIE KAMIENIE, ŻŁOTY KAMIEŃ.

Małgorzata Brzozowska

BURSZTYN

Wstęp. Eksplikacja: Nazwy i kategoryzacje. Rodzaje. Kolekcje. Pochodzenie. Wygląd. Właściwości. Obiekt. Użytek. Lokalizacja.

Dokumentacja → drogie kamienie. **Bibliografia.**

Bursztyn należy do nielicznych powszechnie znanych i dostępnych drogich kamieni. Ma rozbudowaną mitologię dotyczącą pochodzenia z łez ludzkich oraz szerokie zastosowanie lecznicze, apotropeiczne (jako kadzidło) oraz jako dar.

W języku greckim nazwany *elektron*, przy czym ta sama nazwa oznaczała i pewien rodzaj metalu, delikatny brąz, i emalię, i mieszaninę złota i srebra (tzw. białe złoto) For Sym 143. Arabskie *amber* jest tłumaczone jako *am-ber* 'syn słońca' De Vries Dic 12, niewątpliwie z uwagi na charakterystyczną barwę bursztynu. Według mitologii greckiej bursztyn powstał z łez Heliadów oplakujących śmierć Faetona albo wg mitologii germańskiej z łez Frei, poszukującej Svipdaga; symbol słońca (podobnie w Starym Testamencie) De Vries Dic 12. W wierzeniach greckich i skandynawskich symbolizował nieśmiertelność De Vries Dic 12. Powszechnie używany jako lek dający siłę, szczęście i długowieczność, chroniący przed chorobami gardła i lunatykowaniem De Vries Dic 12.

= Nazwa *bursztyn* pochodzi od średniem. *bornsten* lub wschodniopruskiego *bornstein* Klug EW 67–68, tj. 'palący się kamień', co wiąże się ściśle z jego wyglądem, funkcjami kultowymi i leczniczymi. Do zastosowania B. odnosi się jego kurpiowska nazwa *kadzidło*, do cech wyglądu nazwa – *żółty kam(ień)*, *zálty kam / zálty kamíń* (Kaszuby). Nazwa *jantar* została zapożyczona z litew. *gentaras* (Kurpie) Klug EW 68.

↑ Uważany za *kamień*, *kam* 57, choć zapisano też nowsze opinie, wedle których to żywica z drzewa jakoby drogi kamień Lud 1947/296, *zizica* [= żywica] od potopu śwata 49.

↓ Są różne rodzaje B. wyróżniane na podstawie barwy: *szum* 'B. bardzo kruchy i dlatego najmniej wartościowy', *blankier* 'B. świecący się bardzo', *cacko* 'B. przeźroczysty', *kapuściak* 'B. biały' Lud 1952/414, *płomyk* 'B. czerwony' 37, Lud 1952/414, *knoch* 'B. bladeżółty, kościany' 37, Lud 1952/415, *brandsztych* 'małe kawałki B.' Lud 1952/415 (zob. niżej). „Odmiany B. kopanego w ziemi nazywano *gruntowym*, dla odróżnienia od wodnego, błotnego, torfowego i in.” PSL 1973/4/191.

† B. uznawany za *bogactwo* i *skarb* 50 tworzy stałe zespoły z *koralami*, *perłami*, *dyamentami* 50.

× Powszechne jest przekonanie, że B. powstał z żywicy drzew 49, Lud 1947/296, a zwłaszcza sosny PSL 1973/4/191, PSL 1964/3/111. Według gadki kurpiowskiej B. to ludzkie łzy, gdyż w czasie potopu ludzie płakali, a ich łzy wpadając w wodę zamieniały się w B. – tym jaśniejsze i czystsze, im bardziej niewinni ludzie płakali 49A. B. na Kurpiach wykopuje się z ziemi, czym zajmują się *bursztyniarze*. Jeśli któryś z nich umrze, mówią, że poszedł na tamten świat *burštyn kopać* Lud 1952/401, podob. PSL 1973/4/196.

● B. najczęściej ma kolor właściwy tylko sobie i od niego nazwany *bursztyn nowym* Szym SDom 1/60, K 17 Lub 78. Jest więc zazwyczaj żółty 60, NKPP żółty 1, Wiśła 1895/557; żółty 57, miodowy PSL 1964/3/111, PSL 1973/4/191, 194; żółto-, jasnomiodowy PSL 1973/4/191; bladożółty – *knoch* 37, metaf. *bursztyny ze złota* (zarazem określenie żółtej barwy i dużej wartości) 15; czerwony PSL 1964/3/111 – tzw. *plomyk* 37; czerwono- bursztyn 60, PSL 1973/4/191; brązowy 60; rzadziej B. bywa koloru kości, biały PSL 1964/3/111; jasnozielonkawy – *kapuściak* PSL 1964/3/111, PSL 1973/4/191; a nawet czarny, przepow. *bursztyn czarny, szczęście marné* NKPP bursztyn 1. Jest ceniony za przejrzystość i czystość: fraz. *czysty* NKPP czysty 4; *jak łza cysty i przejrzysty ... przyciemniały, zamglony, zachmudzony jekby ... brudny* [zależy od tego, z czyich łez powstał] 49. B. bywa porównywany z oczami (i odwrotnie), przez co podkreśla się, że jest ładny, por. *Ocy jak bursztyn* Lud 1952/401. Metaf. *bursztyny* to skwarki ze słoniny Lud 1952/401, podob. PSL 1973/4/196. Czasem „w B. w pośrodku dają się widzieć muchy, mrówki, rybki, pająki, żabki, świerszcze, drzewka, jaszczurki” Lud 1947/296.

○ Jest przede wszystkim twardy PSL 1964/3/111, ma ponadto własność przyciągania do siebie drobnych przedmiotów. *Cięgnie, jak mówią, bursztyn żdziebło słomy* NKPP bursztyn 2. Pali się, wydając przy tym przyjemny zapach 49, odpędzając złe moce Wiśła 1894/764, 1895/497. B. jest kosztowny i wartościowy, traktowany jako oznaka bogactwa.

◆ B. jest przedmiotem poszukiwań np. *Folf Zag* nr 1215, *h a n d l u* – razem z *koralami, perłami, dyjamentami* 50; kradzieży *Sim ŚlOpol* 141; bywa darem, zob. niżej. O dobrej ziemi mówią, że jest z *bursztynem* PSL 1973/4/196.

♣ Jest używany głównie do wyrobu ozdób, zwłaszcza koralu i paciorków do naszyjników 49, Szym SDom 1/60, PSL 1962/3/164, PSL 1964/3/111, PSL 1973/4/192, 195 (przeniesiono nawet nazwę z B. na bursztynowe paciorki i koralu, np. *Karl SGP* 1/141, LL 1961/4-6/92), spinek do koszul K 41 Maz 234, PSL 1955/1/53, PSL 1962/3/164 i do kapeluszy PSL 1964/3/111 i innych. W pieśni weselnej śpiewają o *bursztynowych półmiskach, lipowych stołach, toruniowych obrusach* na weselu 6. B. bywają darem dla narzeczonej, razem ze *spodnicami i koralami* *Kom Tatr* 30. W oczepinowej pieśni weselnej zbierają dla panny młodej na wyposażenie mężatki, zwłaszcza *na bursztyny, żeby miała ładnych/pięknych/samych/czterech synów / córki i syny* 7.

W lecznictwie ludowym jest stosowany w różnych postaciach jako lek na bóle głowy LL 1976/3/45,48, PSL 1973/4/196, TN Zamch 1984, na bóle głowy i schorzenia ucha Kul Wiel 3/413, zmęczenie LL 1976/3/45 i na wzmocnienie LL 1976/3/48; na oczy TN Zamch 1984, PSL 1973/4/196; na astmę LL 1976/3/47, na gruźlicę Kul Wiel 3/426 i choroby wewnętrzno-płucne PSL 1973/4/196; na katar PSL 1973/4/196 i zabezpieczający przed grypą LL 1976/3/48; na reumatyzm LL 1976/3/48; przeciw padaczce (razem z perłami, kamieniem szmaragdowym, koralami czerwonymi, jemiolą dębową i złotem malarskim) 55, żółtaczce Wiśła 1891/423; na powiększoną tarczycę LL 1976/3/47; do okadzania boleści zwanej *macicą* (razem z piórami i obciętych włosów pacjentów) K 40 MazP 69. Używają go także jako *kadzidła* 49, od czego pochodzi kurpiowska nazwa B. *kadzidło* NKPP kadzić 1, do kadzenia w izbach i stajniach, aby oddalać złe duchy i czarownice Wiśła 1894/764, Wiśła 1895/497, do kadzenia w kościele PSL 1973/4/198. W tym celu jest poświęcany w dzień Trzech Króli (razem z kredą).

Δ Jest przede wszystkim w wodzie np. 49, ściślej – w morzach np. 50, rzadziej – w ziemi 49B.

DOKUMENTACJA → DROGIE KAMIEŃ

BIBLIOGRAFIA: Chev Dic 1/45–46; De Vries Dic 12; For Sym 143; Grabowska Janina, *Polski bursztyn*, Warszawa 1982; Heflik Wiesław, *Kamienie ozdobne Polski*, Warszawa 1978, s. 38–40; Katinas W., *Jantar i jantaronosnye otłożenija jużnoj Pribaltiki*, Wilno 1971; Kołaczowska Maria, *Kamienie i klejnoty*, Warszawa 1961, s. 11–16, 274–279, 280–284; Kosmowska-Ceranowicz Barbara, Konart Tomasz, *Tajemnice bursztynu*, Warszawa 1989; Kossak Zofia, *Bursztyn*, Warszawa 1972; Krzywobłocka Bożena, Krzywobłocka Róża, *Magia klejnotów*, Warszawa 1976, s. 201–224; Krzywobłocka-Laurow Róża, *Droższe od złota*, Warszawa 1974, s. 57–70; Łuka Leon Jan, *Wierzenia pogańskie na Pomorzu Wschodnim w starożytności i we wczesnym średniowieczu*, Gdańsk 1973, s. 69–71; Maślankiewicz Kazimierz, *Kamienie szlachetne*, Warszawa 1967, s. 271–276; Mazurkiewicz Małgorzata, *Drogi kamień w ludowym językowym obrazie świata*, [w:] *Język a kultura*, t. 2, pod red. J. Puzyniny i J. Bartmińskiego, Wrocław 1989, s. 174, 176–179; Pęczalska Anna, *Złoto północy. Opowieści o bursztynie*, Katowice 1981; SKSi Lec 56–57; SSSI 206–208; Weddington J., *Amber golden Legacy of Time*, „Rotunda”, vol. 17, nr 4, Ontario-Toronto 1985; Wört Hoff 1/1091–1093.

→ DROGIE KAMIEŃ.

Małgorzata Brzozowska

KRYSTAŁ

Wstęp. Eksplikacja: Nazwa. Kolekcje. Właściwości. Użytek.
Dokumentacja → drogie kamienie. **Bibliografia.**

W polskiej kulturze ludowej kryształ jest wzorcem czystości i przezroczystości oraz oznaką bogactwa.

W starożytności był uznawany za jeden z *drogich kamieni*, a ze względu na swą przezroczystość traktowano go jako symbol zjednoczenia przeciwieństw – ducha i materii De Vries Dic 121, Herd Lek 75. Był też symbolem czystości, mądrości i wiedzy De Vries Dic 121, Herd Lek 75. Ponieważ może zapalić światło za pomocą promienia słonecznego, który przezeń przechodzi, w chrześcijaństwie stał się symbolem Maryi i Niepokalanego Poczęcia Herd Lek 75. Używano go też jako talizmanu przeciwko diabelskiemu spojrzeń De Vries Dic 121.

= Nazwa *kryształ*, poświadczana dość licznie w tekstach ludowych, jest wywodzona od łac. *crystallus* tzn. 'lód; kryształ górski, puchar z kryształu górskiego' si SE 3/202. Definicje K. w słownikach języka polskiego wskazują na to, że znaczenie 'odmiana kwarcu, drogi kamień' dominowało w polszczyźnie ogólnej co najmniej do schyłku XIX w., kiedy to zaczęło się upowszechniać specjalistyczne dotychczas znaczenie K. 'rodzaj szkła', dlatego przyjmujemy, że K. jest rodzajem drogiego kamienia.

† W pieśniach zalotnych i weselnych oraz bajkach K. współwystępuje z kosztownymi materiałami (*drogie kamienie*, *perły*, *diamenty*, *marmur*, *złoto*, *srebro*) jako budulec zmitologizowanego (zgodnie z konwencją pieśni obrzędowych)

domu młodych lub ich rodziców 3, 12, 22, K 40 MazP 154 oraz pałacu niebieskiego 52a, pałacu *topielca/utopca*: 36, gór K 14 Poz 135.

○ K. jest *czysty*, co jest s frazeologizowane w porównaniu *czysty jak kryształ/brylant/bursztyn* NKPP *czysty* 9, 3, 4, Szym SDom 3/438. *Jak kryształ* jest też woda – NKPP woda 88, K 40 MazP 6, *woda kryształowa* s SFr 1/361. K. jest *przezroczysty*, w s frazeologizowanym porównaniu: *przezroczysty jak kryształ/alabaster* NKPP *przezroczysty*. Jest miarą *piękna*, np. *koń [piękny] jak krystal* MAAE 1898/131.

♣ W bajkach jest materiałem, z którego są zbudowane: pałac niebieski 52a i pałace *topielca* 47b i *utopca* 51. *Kryształowe* są przede wszystkim okna – w marmurowym pałacu czarnoksiężnika 47a. W pieśniach miłosnych *okna kryształowe* 22 (sporad. w weselnych 12, kołędach 3) współwystępują najczęściej z marmurowymi *ścianami* 3, 22a, d, e, f, marmurowymi *stolami* 22d, marmurowym *zamkiem* 22c, *malowanymi ścianami* 22b i in. dostatkami w wyidealizowanym domu dziewczyny (ewent. jej matki, sporad. chłopca). Przedmioty z K. są zawsze znamię bogactwa i pozostają w związku z K. – drogim kamieniem; być może pełnią także (zwł. *szyba* i *okna*) funkcję ochrony wnętrza lub właściciela przed złym spojrzeniem (urokiem) De Vries Dic 121. Niekiedy K. służy do wróżenia *Mosz Kul* 2/375.

K. jest materiałem do wyrobu naczyń; kryształowe (z K.) mogą być np. *salaterki* Szym SDom 3/438, *flaszka* 11.

DOKUMENTACJA → DROGIE KAMIEŃ

BIBLIOGRAFIA: Chev Dic 2/135–137; De Vries Dic 121–122; Heflik Wiesław, *Kamienie ozdobne Polski*, Warszawa 1978, s. 6; Herd Lek 75; Kluk Krzysztof, *Rzeczy kopalnych osobliwie zdutniejszych szukanie, poznanie i zaięcie*, t. 2 *O kamieniach w powszechności, o klejnotach, kruszczach, ich kopaniu i o górnictwie z figurami*, Warszawa 1802, s. 53–56; Krzywobłocka Bożena, Krzywobłocka Róża, *Tajemnice klejnotów*, Warszawa 1983, s. 30–54; Maślankiewicz Kazimierz, *Kamienie szlachetne*, Warszawa 1967, s. 196–198; Mazurkiewicz Małgorzata, *Drogi kamienie w ludowym językowym obrazie świata*, [w:] *Język a kultura*, t. 2, pod red. J. Puzyniny i J. Bartmińskiego, Wrocław 1989, s. 171–172, 176–179; Wood E., *Kryształy i światło*, Warszawa 1967; Wört Hoff 5/576–594.

→ DROGIE KAMIEŃ.

M.B.

MARMUR

Eksplikacja: Nazwy. Wygląd i właściwości. Co jest marmurowe / z marmuru?
Dokumentacja → drogie kamienie. **Bibliografia.**

≡ Nazwa *marmur* (często w postaci *marmuś*) pochodzi od łac. *marmor*, wziętego z kolei z greckiej ogólnej nazwy 'kamienia' Bruc SE 323, por. Vas ES 2/668; w zgodzie z tym pozostaje nazywanie go w polszczyźnie *kamieniem* np. TN Gorajec 1984, *kamieniem marmurowym* np. 24, *drogocennym kamieniem* TN Książpol 1984.

● Najsilniej utrwaloną cechą wyglądu M. jest *barwa*. Istnieje wprawdzie świadomość tego, że marmur występuje w *rozmaitych kolorach* 60, TN Gorajec 1984,

ale najczęściej mówi się, że jest *biały* np. LL 1964/1-2/102. Jest to językowo utrwalone i s frazeologizowane w postaci popularnych porównań: *biały jak marmur/alabaster*; *z twarzą jak marmur białom* NKPP biały 4. Oceniają, że jest *piękny* LL 1964/1-2/102.

△ ♣ Tak jak inne kamienie jest *twardy* 2a i *zimny* (nieczuły) NKPP zimny 4.

Powszechnie uważa się, że z M. są zrobione/zbudowane obiekty (przedmioty) związane z przejściem człowieka do innego świata lub stanu.

W baśniach i podaniach *marmurowe* (z M.) są lub mają być: *kościół* Kap Baj 114; *pałac czarnoksiężnika z kryształowymi oknami i złotym dachem* 47a, w war.: *podziemna sala*, do której chroni się chłopiec walczący z diabłem; *schody*, które prowadzą pod ziemię, do innego świata.

Często także *marmurowe* (z M.) są elementy urządzenia cmentarza, takie jak na przykład *pumniki* i *posągi* Szym SDom 4/538, TN Gorajec 1984; *krzyż* Stoin Żyw 238, *tablica* Szym SDom 4/538, *trumna* K 21 Rad 72, Karl SGP 3/117. Wiąże się z tym także lokalizacja M. (kamienia marmurowego): *na grobie* 24, 31.

W pieśniach miłosnych *zamek marmurowy* 22c, *ściany marmurowe* 3 (kolęda), 22a, e, *okno marmurowe* 22t, *stoły marmurowe* 22d, f, por. także 12 weselna, które współwystępują najczęściej z *kryształowymi oknami* 3, 22a, d, f, i innymi *dostatkami*, oznaczają bogactwo i dobrobyt. One to, a także *droga wybita marmurem* 36 zapowiadają małżeństwo i przejście do lepszego stanu.

W pieśniach miłosnych i zalotnych *marmurowy stół* nawiązuje być może do ołtarza i mediacyjnej symboliki kamienia 23. W kolędzie z M. jest Jezusowe *łóżeczko* 2a i *kolibka* 2b.

DOKUMENTACJA → DROGIE KAMIEŃ

BIBLIOGRAFIA: De Vries Dic 312; Heflik Wiesław, *Kamienie ozdobne Polski*, Warszawa 1978, s. 27-31; Kluk Krzysztof, *Rzeczy kopalnych osobliwie zdutniejszych szukanie, poznanie i zażywanie*, t. 2 *O kamieniach w powszechności, o kleynotach, kruszczach, ich kopaniu i o górnictwie z figurami*, Warszawa 1802, s. 70-73; Maślankiewicz Kazimierz, *Kamienie szlachetne*, Warszawa 1967, s. 242; Mazurkiewicz Małgorzata, *Drogi kamienie w ludowym językowym obrazie świata*, [w:] *Język a kultura*, t. 2, pod red. J. Puzyniny i J. Bartmińskiego, Wrocław 1989, s. 172-174, 176-179; Mazurkiewicz Małgorzata, *Marmur. Dwie wersje artykułu hasłowego do „Słownika ludowych stereotypów językowych”*, *Etnolingwistyka* 3, 1990, s. 71-77; Wört Hoff 1/1456-1457.

→ DROGIE KAMIEŃ.

M.B.

RUBIN

W polskiej kulturze ludowej rubin często występuje jako synonim drogiego kamienia, w gruncie rzeczy jednak jest mało znany, i jest jednym z niewielu drogich kamieni, które nie mają tradycji mitologicznych For Sym 140.

Nazwa pochodzi od łac. *ruber* 'czerwony' Bruc SE 466, por. Vas ES 3/511, w zebranym materiale brak potwierdzenia utrwalenia tej cechy.

Tworzy stałe zespoły z innymi *kosztownościami* – perłami, dyamentami K 7 Krak 21; i klejnotami – brylantami, perłami K 5 Krak 370. R. jest kosztowny, cenny K 7 Krak 21, NKPP cena 3 i rzadki NKPP cena 3. R. może być częścią klejnotu, np. *zausznik*

K 5 Krak 370; w bajkach z pereł, dyamentów, R., kosztowności jest zbudowany pałac niebieski K 7 Krak 21.

BIBLIOGRAFIA: Chev Dic 4/131; De Vries Dic 394; For Sym 140; Herd Lek 138; Kluk Krzysztof, *Rzeczy kopalnych osobliwie zdatniejszych szukanie, poznanie i zażycie*, t. 2 *O kamieniach w powszechności, o klejnotach, kruszczach, ich kopaniu i o górnictwie z figurami*, Warszawa 1802, s. 30–33; Kolaczowska Maria, *Kamienie i klejnoty*, Warszawa 1961, s. 174–176; Krzywobłocka Bożena, *Magia klejnotów*, Warszawa 1976, s. 94–108; Krzywobłocka-Laurow Róża, *Droisze od złota*, Warszawa 1974, s. 51–52; Maślankiewicz Kazimierz, *Kamienie szlachetne*, Warszawa 1967, s. 148–158; Mazurkiewicz Małgorzata, *Drogie kamienie w ludowym językowym obrazie świata*, [w:] *Język a kultura*, t. 2, pod red. J. Puzyniny i J. Bartmińskiego, Wrocław 1989, s. 175, 176–179; Wört Hoff 7/841–842.

→DROGIE KAMIEŃ.

M.B.

SZMARAGD

Od czasów starożytności szmaragd jest jednym z najbardziej cenionych kamieni. Przypisywano mu własności lecznicze i siłę wieszczą For Sym 141–142.

We francuskim przekładzie Biblii zwany *barequet* (od ‘rzucić ogień, błyszczyć’), co było związane z jego piękną, zieloną barwą.

W średniowiecznym chrześcijaństwie przypisywano mu związek z diabłem Herd Lek 157. Prawdopodobnie w związku z kolorem budzącym skojarzenia z wiosenną przyrodą uchodził za symbol dziewictwa i czystości For Sym 142. W polskim folklorze wspomina się go w pieśniach i receptach medycznych. W pieśni miłosnej tworzy zespół z innymi kosztownościami: *szmaragdy, dyamenty* mają dla chłopca mniejszą wartość niż *najłichsze sprzęty*, które może mieć z ukochaną K 6 Krak 448.

W medycynie ludowej miał być stosowany przeciw poronieniu razem z jaspisem i kośćmi jelenimi Wisła 1894/582; oraz przeciw padaczce PSL 1965/3/163.

BIBLIOGRAFIA: Chev Dic 2/259–261; De Vries Dic 165; For Sym 141–142; Herd Lek 157; Kluk Krzysztof, *Rzeczy kopalnych osobliwie zdatniejszych szukanie, poznanie i zażycie*, t. 2 *O kamieniach w powszechności, o klejnotach, kruszczach, ich kopaniu i o górnictwie z figurami*, Warszawa 1802, s. 36–38; Kolaczowska Maria, *Kamienie i klejnoty*, Warszawa 1961, s. 221–225; Krzywobłocka Bożena, *Magia klejnotów*, Warszawa 1976, s. 108–127; Krzywobłocka-Laurow Róża, *Droisze od złota*, Warszawa 1974, s. 47–49; Maślankiewicz Kazimierz, *Kamienie szlachetne*, Warszawa 1967, s. 158–168; Wört Hoff 8/20.

→DROGIE KAMIEŃ.

M.B.

ALABASTER

Nazwa drogiego kamienia występuje rzadko w tekstach ludowych; przypisuje mu się białość (bladość), przezroczystość i piękno, zwykle w postaci s frazeologizowanych porównań typu: *biały/blady jak alabaster/marmur* NKPP biały 4, *blady 3, przezroczysty jak alabaster/kryształ* NKPP przezroczysty, *piękny jak alabaster* NKPP piękny 16.

BIBLIOGRAFIA: De Vries Dic 7; Heflik Wiesław, *Kamienie ozdobne Polski*, Warszawa 1978, s. 31–32; Kolaczowska Maria, *Kamienie i klejnoty*, Warszawa 1961, s. 280–284; Maślankiewicz Kazimierz, *Kamienie szlachetne*, Warszawa 1967, s. 228; Wört Hoff 1/238.

→DROGIE KAMIEŃ.

M.B.